

*Цілінко І. С.,
аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено проблемні питання, пов'язані з удосконаленням чинного законодавства України, норми якого визначають компетенцію Верховного Суду України. Проаналізовано можливість повернення Верховному Суду України повноважень суду касаційної інстанції в цивільному процесі. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення існуючої системи повноважень Верховного Суду України.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, повноваження, компетенція, Верховний Суд України, касаційне провадження.

Постановка проблеми. Останнім часом у юридичній літературі ведеться активне обговорення проблеми визначення компетенції Верховного Суду України та необхідності повернення йому повноважень суду касаційної інстанції.

Так, наприклад, О.С. Ткачук та Д.Д. Луспенник, звертаючись до положень Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо введення в дію та покращення функціонування систем та процедур оскарження в цивільних та торгових справах від 7 лютого 1995 року № R (95) 5, вказують, що оптимальною моделлю інстанційної побудови є тристадійна система [1, с. 108].

М.І. Козюбра також зауважує, що за європейською традицією «найвищий судовий орган» – це суд, який розглядає справи в порядку касації, що інколи відображається в його назві – Верховний касаційний суд (наприклад, ст. 124 Конституції Болгарії). При цьому автор наводить цілу низку аргументів на підтвердження того, що процедуру перегляду судових рішень Верховним Судом України аж ніяк не можна вважати касаційною процедурою [2, с. 18–20].

Наводяться й інші аргументи на користь повернення Верховному Суду України повноважень суду касаційної інстанції: невідповідність існуючої системи оскарження судових рішень принципу правової певності, невідповідність повноважень Верховного Суду України його конституційному статусу найвищої судової інстанції тощо.

Водночас Р.М. Мінченко зазначає, що саме чотирихінстанційний судовий розгляд цивільної справи забезпечить найбільшу ефективність цивільного судочинства і остаточність та обов'язковість прийнятих судових актів [2, с. 109].

Не заперечуючи проти необхідності наближення вітчизняного процесуального законодавства та законодавства про судоустрій та статус суддів до загальноєвропейських стандартів та високого статусу Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, необхідно звернути увагу на окремі проблеми суто практичного характеру, пов'язані з наданням Верховному Суду України повноважень з перегляду судових рішень у касаційному порядку.

Стан дослідження. Проблемам визначення компетенції Верховного Суду України було присвячено значну кількість наукових праць відомих вчених та юристів-практиків, серед яких С.В. Ківалов, М.І. Козюбра, О.Ю. Костюченко, Д.Д. Луспенник, Р.М. Мінченко, М.А. Погорецький, С.В. Прилуцький,

В.Ф. Сіренко, М.І. Сірий, О.С. Ткачук та ін. Однак ця проблематика залишається на сьогодні доволі дискусійною.

Метою статті є визначення місця Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції, його компетенції та оптимальної системи повноважень Верховного Суду України в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 3 ст. 125 Конституції України вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Необхідно визнати, що доволі нелогічним та таким, що не відповідає принципу уніфікації правових інститутів і зближення судових процедур, на якому, зокрема, наполягають О.С. Ткачук та Д.Д. Луспенник, було одночасне існування до прийняття та набрання чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» чотириінстанційної системи господарських і адміністративних судів та триінстанційної системи загальних судів. Тому побудова правильної такої судової системи обов'язково передбачає ліквідацію всіх вищих судів та передання їх функцій відповідним палатам Верховного Суду України, що в свою чергу обов'язково вимагає попереднього внесення змін не лише до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а й до Конституції України.

Окрім суто законодавчих проблем, така реорганізація судової системи обов'язково призведе до ще однієї системної проблеми – переважання Верховного Суду України справами, що в свою чергу може мати наслідком порушення прав учасників процесу на розгляд їх справи в розумний строк.

Як справедливо вказує доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Р.М. Мінченко до моменту створення згідно з Указом Президента України «Про Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ» від 12 серпня 2010 року № 254к/96-ВР, окремої судової інституції – Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ і внесення відповідних змін до ЦПК, порядок касаційного оскарження і процедура перегляду судових рішень у цивільних справах були напрочуд неефективними, оскільки через переважаність Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України, що виконувала функцію касаційної інстанції, була неспроможна упродовж розумного строку переглянути величезну кількість цивільних справ, рішення за якими були предметом касаційного оскарження.

У контексті вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), зазначене було суттєвим порушенням прав людини і міжнародних зобов'язань України і стало однією з основних причин необхідності проведення судової реформи в Україні. Думається, що віднині, завдяки створенню спеціалізованих судів, що будуть виконувати лише функцію касаційного провадження і не будуть переважані іншими повноваженнями, що здійснював Верховний Суд України, касаційне оскарження в дійсності стане додатковою гарантією захисту прав людини і сприятиме винесенню остаточного, справедливого і законного рішення суду в розумні строки, як того вимагають положення ЄКПЛ і норми ЦПК [2, с. 108].

Історія функціонування Верховного Суду України вже знає такі випадки, коли справи тривалий час знаходилися в Верховному Суді України, очікуючи своєї черги на розгляд, у зв'язку з чим довелося навіть тимчасово передавати відповідні повноваження апеляційним судам, щоб хоч якось розвантажити Верховний Суд та надати можливість особам, які очікують касаційного розгляду судової справи, отримати судовий захист (Закон України від 22 лютого 2007 року № 697-V «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ»). І це було тоді, коли Верховний Суд України був касаційною інстанцією лише в системі загальних судів. Можна лише уявити швидкість розгляду справ у разі, якщо йому будуть передані повноваження суду касаційної інстанції ще й у господарських та адміністративних справах.

З цим частково погоджується й М.І. Козюбра, який визнає, що зосередження касаційних повноважень у Верховного Суду України може призвести до його чергового перевантаження. Науковець пропонує подолати цю проблему завдяки більшій ефективності роботи судів нижчих рівнів, певного спрощення процедури тощо [3, с. 21]. Однак підвищення ефективності роботи судів нижчих рівнів вимагає, на жаль, тривалої та кропіткої роботи, а перевантаження Верховного Суду України можна створити вже завтра одним розчерком пера законодавця. До того ж за будь-якої, навіть дуже ефективної роботи судів нижчих ланок, усе одно нерідко залишаються учасники процесу, які невдоволені судовим рішенням, і вони повинні мати право та реальну можливість як апеляційного так і касаційного його оскарження. Звісно поступове вдосконалення процедури судового розгляду справ та підвищення якості рішень судів першої та апеляційної інстанції рано чи пізно зменшить навантаження на суд касаційної інстанції, однак чи буде таке зменшення достатнім та коли це відбудеться – ось ключові питання.

Викликає запитання і механізм передання Верховному Суду України повноважень усіх вищих судів, яке, скоріше всього, відбудеться шляхом простого поглинання таких судів відповідними палатами Верховного Суду України. Це перетворить Верховний Суд України на величезний неповороткий механізм, у структурі якого так само будуть продовжувати свою роботу судді різних судових спеціалізацій, однак вже під новим керівництвом.

Крім того, у разі повернення Верховному Суду України повноважень суду касаційної інстанції залишається невизначеною доля справ щодо перегляду судових рішень з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; та у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Необхідно визнати, що після того, як повноваження суду касаційної інстанції були передані Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, Верховний Суд України почав значно уважніше ставитися до розгляду цієї категорії справ. Достатньо лише переглянути статистику ухвалених Верховним Судом України рішень по суті у цій категорії справ до і після судово-правової реформи 7 липня 2010 року. Так, за даними судової статистики за I півріччя 2010 року Верховний Суд України розглянув 648 скарг про перегляд судових рішень за винятковими обставинами, з яких допущено до провадження 55. Із урахуванням залишків за попередній рік за винятковими обставинами розглянуто 27 справ, з яких у 14 справах судові рішення скасовано, у тому числі

з вирішенням справи по суті – 2 [4]. Однак вже у I півріччі 2012 року в провадженні Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України на виконання положень статей 353–360-7 Цивільного процесуального кодексу України перебувало 84 заяви про перегляд судового рішення у цивільних справах, що у 2,9 рази більше, ніж у I півріччі 2011 року. Відкрито провадження в справі за 82 заявами. На розгляді перебувало 99 вистежених справ. Розглянуто 83 справи, із яких відмовлено у задоволенні за 38 заявами. Судове рішення скасовано повністю або частково у 44 справах, або 53% (21,1%) від кількості розглянутих за заявами справ. Зокрема, з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що призвело ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, скасовано 42 судові рішення; у зв'язку зі встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом – у 2 справах [5]. Тобто в I півріччі 2012 року Верховним Судом України по суті розглянуто 83 справи (за так званими «винятковими обставинами») проти 27 справ у I півріччі 2010 року. Тенденція до збільшення кількості розглянутих по суті справ є очевидною.

То чи не призведе повернення Верховному Суду України повноважень суду касаційної інстанції до збільшення кількості відмов у перегляді судових рішень за так званими «винятковими» обставинами. Слід зазначити, що передання Верховному Суду України повноважень суду касаційної інстанції навіть не лише в цивільних та кримінальних, а й у адміністративних та господарських справах саме по собі, на жаль, не вирішить проблеми неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що призвело до ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Як свідчить практика діяльності, наприклад, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, і в межах одного суду різними колегіями суддів можуть по-різному застосовуватись одні ті самі норми матеріального права в подібних правовідносинах. Отже, повне скасування цієї підстави перегляду судових рішень вбачається недоцільним та таким, що зводить з ніщо конституційного права особи на судовий захист, а отже безпосередньо забороняється нормою ст. 22 Конституції України.

Указані повноваження Верховного Суду України називали повторною касацією, через що їх закріплення також піддавалося критиці. На сьогодні, як зауважує Р.М. Мінченко, перегляд судових рішень Верховним Судом України більше не є повторною касацією, а носить характер особливого виду провадження в цивільному процесі України [6, с. 167].

З поданої на офіційному веб-сайті Вищого адміністративного суду України інформації про результати круглого столу «Зміни до Конституції України: реформа судової системи», організованого Вищим адміністративним судом України (далі – ВАСУ) та Координатором проектів Організації з безпеки і співробітництва в Європі в Україні за участю Ради суддів адміністративних судів України [7], можна зробити висновок про неабияку стурбованість учасників круглого столу позицією, викладеною в пропозиціях членів Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції щодо ліквідації вищих спеціалізованих судів. Як зазначається в матеріалі, під час свого виступу в.о. Голови ВАСУ К.С. Леонтович наголосила на тому, що сьогодні виникла реальна загроза знищення чіткої вертикалі адміністративних судів. За її словами, така позиція не є державницькою, а скоріш регресивною. На думку в.о. Голови

суду, автономна система адміністративних судів є реальним шляхом української держави до європейських стандартів права. «Вищий адмінсуд не повинен бути знищений. Він має бути наділений усіма можливостями для того, щоб якнайшвидше зосередитися на повноцінній місії суду касаційної інстанції і стати наріжним каменем адміністративного судочинства. При цьому система має керуватися єдиним касаційним судом – ВАСУ. «Друга касація» або «перегляд» не є дійсно необхідними, оскільки така система обов'язково послабловатиме послідовність та зв'язаність спеціалізованих судів», підсумувала свій виступ К.С. Леонтович.

Завідувач кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук НАУ «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук М.І. Козюбра повідомив учасникам круглого столу, що сучасні світові тенденції у розвитку адміністративної юстиції полягають у виокремленні адміністративних судів з загальної системи судів. Він також закликав учасників круглого столу широко наводити наявні вагомні аргументи для того, щоб адміністративне судочинство в Україні було автономним поряд із судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України [7].

Слід зазначити, що запропонований вище підхід до побудови української судової системи має деструктивний характер та не відповідає засадам єдності судової системи, яка має забезпечуватися єдиними засадами організації та діяльності судів. Верховний Суд України є не лише найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, але й символом, уособленням єдності судової влади та судової системи України, а також судової практики. Існування найвищого судового органу, до якого можна оскаржити рішення будь-якого суду, створює умови для вироблення єдиних підходів до правозастосування, недопущення виникнення конкуруючих судових систем у державі. Існування кількох незалежних вертикалей в судовій системі, навпаки, може призвести до існування різних підходів до застосування одних і тих самих норм матеріального права, виникнення проблем у визначенні юрисдикції конкретних справ (спорів між судами про юрисдикцію справи), оскільки не буде єдиного центру прийняття остаточного рішення з цих питань.

Вказане не означає, що норми чинного законодавства України, що визначають обсяг повноважень Верховного Суду України, не потребують вдосконалення. Так слушно вбачається пропозиція щодо надання можливості громадянину звертатися по захист до Верховного Суду України із підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції однієї й тієї самої норми процесуального права [8]. Нерідко до неправильного вирішення справи призводять помилки в застосуванні судами норм процесуального права, які не завжди виправляються судом касаційної інстанції. Наділення Верховного Суду України правом перегляду судових рішень із підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції однієї й тієї самої норми процесуального права надасть можливість Верховному Суду України всебічно перевіряти законність судових рішень та забезпечувати єдність судової практики не лише у питанні застосування норм матеріального, а й положень процесуального права.

Висновки. У підсумку необхідно згадати положення ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України, де визначаються завдання цивільного судочинства. Відповідно до цієї норми завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оскаржуваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Переважає більшість науковців та практикуючих юристів, які наполягають на поверненні Верховному Суду України повноважень суду касаційної інстанції, не вказують, у чому полягає принципова проблема чи недосконалість існуючої системи судів в Україні, та як запропоновані зміни вплинуть на сам процес судового захисту прав громадян.

Необхідно пам'ятати, що будь-які зміни, реорганізація судової системи повинні бути спрямовані не на перерозподіл владних повноважень, утворення нових посад, зміну назв державних органів тощо, а на вдосконалення системи відправлення правосуддя та забезпечення більш ефективного виконання завдань судочинства взагалі та цивільного судочинства зокрема. У зв'язку з цим необхідно підтримати висловлену в юридичній літературі пропозицію щодо надання можливості громадянину звертатися за захистом до Верховного Суду України із підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції однієї й тієї самої норми процесуального права.

Література:

1. Ткачук О.С. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: проблемні питання правозастосування / О.С. Ткачук, Д.Д. Лупспеник // Право України. – 2011. – № 10. – С. 107–117.
2. Мінченко Р.М. Деякі питання касаційного провадження в цивільному судочинстві України / Р.М. Мінченко // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / за ред. С.В. Ківалов. – Вип. 56. – О., : Юридична література, 2010. – С. 107–110.
3. Козюбра М.І. Система судів України та місце в ній Верховного Суду України: стан та перспективи реформування / М.І. Козюбра // Право України. – 2012. – № 11-12. – С. 15–28.
4. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2010 р. (за даними судової статистики) / Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F&Count=500&>.
5. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2012 р. (за даними судової статистики) / Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/45621B3620E398D6C22577AA0003BDFE1?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=45621B3620E398D6C22577AA0003BDFE1&Count=500&>.
6. Мінченко Р.М. Окремі аспекти провадження щодо перегляду Верховним Судом України судових рішень // Актуальні проблеми права та процесу : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 17 груд. 2010 р.). – О. : Фенікс, 2010. – С. 163–167.
7. Новини ВАСУ: Судді, науковці та міжнародні експерти висловилися за триланковість та самостійність адміністративних судів / Офіційний веб-сайт Вищого адміністративного суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/ua/news_vasu.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=3389.
8. Колішній В. Місце визначає роль ВС пообіцяли додати процесуальних повноважень // Закон і бізнес. – 2013. – № 16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/15667-verhovnomu_sudu_poobicyali_dodati_procesualnih_povnovazhen.html.

Целинко И. С. Проблема определения компетенции Верховного Суда Украины

Аннотация. В статье исследованы проблемные вопросы, связанные с усовершенствованием действующего законодательства Украины, нормы которого определяют компетенцию Верховного Суда Украины. Проанализирована возможность возвращения Верховному Суду Украины полномочий суда кассационной инстанции в гражданском процессе. Сформулированы предложения относительно усовершенствования существующей системы полномочий Верховного Суда Украины.

Ключевые слова: правосудие, гражданское судопроизводство, полномочия, компетенция, Верховный Суд Украины, кассационное производство.

Tsilynko I. Problem of determination of competence of Supreme Court of Ukraine

Summary. The problem questions, related to the improvement of current legislation of Ukraine that determines the competence of Supreme Court of Ukraine, are investigational in the article. A returnability to Supreme

Court of Ukraine of plenary powers of court of appeal instance is analysed in civil procedure. Suggestions are set forth in relation to perfection of the existent system of plenary powers of Supreme Court of Ukraine.

Key words: justice, civil process, plenary powers, competence, Supreme Court of Ukraine, appeal realization.